

Bajagić Veronika

G. J. GLEZERMAN: A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÉS A SZOCIALISTA TÁRSADALOM FEJLŐDÉSE

Megjelent a Kossuth Könyvkiadó gondozásában 1975-ben

A mű eredeti címe: Isztoricseszki matyjenjalizm i razvityije szocijaliszticeszkovo obsesztva.

A könyv előszóra és hét fejezetre tagolódik. A fejezetek a következők: I. A szocialista társadalom tudományos elemzésének metodológiai problémája; II. Az objektív feltételek és a szubjektív tényező viszonya a kommunizmus építésében; III. A gazdasági viszonyok és az emberek érdekei a szocialista társadalomban; IV. Az osztálykülönbségektől a társadalmi homogenitás felé; V. A politika és a gazdaság viszonya a szocializmusban; VI. Új társadalom — új ember; VII. A történelmi fejlődés jellegének megváltozása a szocializmusban.

G. J. Glezerman könyvében, mint címéből is kitűnik, arra vállalkozik, hogy a szocialista társadalom fejlődésének kérdéseit a történelmi materializmus álláspontjáról elemezze. Törekvéseinek időszerűségét a szerző a szocialista országok és a világ valóságának legújabb fejleményeivel magyarázza, amelyek parancsoló szükségé teszik, hogy az új történelmi tapasztalatokat elemezve továbbfejlesszük a marxizmus-leninizmus tudományos elméletét. Hivatkozva Lenin szavaira, emlékeztet arra, hogy a tudományos szocializmus akkor vált hipotézisből tudományos elméletté, amikor a tökéletes formáció minden részletének tanulmányozására alkalmazták. Korunk jellegét meghatározó alapvető tényező viszont egy új társadalom — a kommunista társadalom születése, a fejlődésének tudományos felfogása és irányítása úgyszintén reális elemzést kíván, amely kimutatja mind az általánosat, mind a különöset a szocializmus törvényeinek működésében.

A könyvben a szerző a szocialista társadalmat, mint egységes egészet alkotó társadalmi organizmust ábrázolja, s csak ebből a szempontból foglalkozik a szocialista rendszer egyes aspektusaival.

I. Emlékeztetve a marxista metodológiának elvi fontosságú vonásaira, amelyek szerint a kommunista társadalom egy egységes egészet alkotó társadalmi rendszer, amely állandó mozgásban és változásban van, s fejlődése végső soron a termelőerők állapotától függ, a szerző a szocialista társadalom tudományos felfogásának első feltételét a szocialista társadalom fejlődésének, mint természettörténeti folyamatnak a felfogásában látja. Ez az elvi sajátosság szem előtt tartása lehetővé teszi, hogy felismerjük a szocialista társadalom keletkezésének és fejlődésének objektív — az emberek akaratától és tudatától független törvényeit, amelyek szerint ennek a társadalomnak a fejlődése nem különbözik az előzőektől, de ugyanakkor azt is, hogy e társadalom — a szerző szavaival, mégis egyszersmind a társadalom tudatos építésének folyamata. Ily módon tarthatatlanná válik minden elmélet, amely szerint a kapitalizmus spontán módon megy át a szocializmusba, s lebecsüli a tudatosság szerepét a szocializmus építésében. A szocializmusban, mint ahogy azt Glezerman hangsúlyozza, éppen az az új, hogy fejlődik a társadalmi tudat, mind helyesebben tükrözi a társadalmi lét objektív fejlődési tendenciáit, és így segíti elő ennek tervszerű átalakítását. Lehetővé válik tehát, a társadalmi folyamatok tudományos megismerésén alapuló irányítása, és ezzel összefüggésben különös jelentőségre tesz szert a társadalomtudományok fejlesztése és javaslataik gyakorlati alkalmazása.

Ez természetesen, nem szünteti meg a társadalmi viszonyok a termelőerők fejlettségi szintje általi objektív meghatározottságukat, mert bármennyire is megnőtt a szocializmus körülményei között a tudat, a szubjektív tényező szerepe, továbbra is megmarad az alap és a felépítmény viszonya.

A szocializmus történeti megközelítésének módja magába foglalja a történelmi fejlődésnek a kommunizmus első szakaszában elért tényleges fokának figyelembe vételét, mert a szocializmus mint ismeretes, nem mondhat le teljesen az eddigi társadalmi fejlődés során létrejött gazdasági mechanizmusokról és a társadalmi viszonyokat szabályozó mechanizmusokról, hanem ezeket átalakítja, saját szolgálatába állítja, beépíti az általa létrehozott új irányítási mechanizmusokba. Amikor a szocialista társadalmat elemezzük, akkor azt kell mérlegelni, hogy milyen mértékben alakítja át a szocializmus a régit s hoz létre új társadalmi viszonyokat és intézményeket, mert ebben nyilvánul meg az új társadalom gazdasági és kulturális érettségének foka.

Glezerman a továbbiakban hangsúlyozza, hogy a szocializmus építésének tapasztalatai gazdagítják a marxizmus megalapítóinak a szocializmusról alkotott elképzeléseiket, amelyek tudományos előrelátásra épülven, viszonylag elvont jellegűek, s az új társadalomnak csak fő vonásait határozzák meg. Azonban helytelen lenne a társadalom valamennyi konk-

rét vonását a szocializmusra általánosan jellemző közös vonásnak tekinteni, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy ennek a társadalomnak olyan alapvető közös vonásai és törvényszerűségei vannak, amelyek az összes szocialista országokra jellemzőek, de minden egyes ország fejlődésében sajátosan nyilvánulnak meg.

A szocialista társadalom eddig elért tapasztalatai alapján, a szerző a szocializmus fejlődésének három szakaszát különbözteti meg: 1. a szocialista forradalom győzelme; 2. a szocializmus alapjainak lerakása és 3. a fejlett szocialista társadalom felépítése, amely fokozatosan nő át a kommunizmusba.

II. Könyvének második részét Glezerman az objektív feltételek és a szubjektív tényezők viszonyának nagyobb megvilágítására szentelte. E két kategóriát nem azonosítja a társadalmi élet két kölcsönösen összefüggő oldalával, az alap és felépítmény, a társadalmi lét és társadalmi tudat fogalmával, mert amíg az utóbbi fogalmakat a társadalom struktúrájának magyarázatára alkalmazzuk, az objektív és szubjektív tényezők fogalmát a társadalom struktúrájának az emberek által való megváltoztatásának folyamatára, magyarázatára használjuk. Mint ismeretes, az ember minden korban a történelem szubjektuma, azonban Glezerman a szubjektív kategória specifikumát keresve abból indul ki, hogy szubjektumnak általában az olyan cselekvés hordozóját nevezik, amely meghatározott célt valósít meg. Más szóval, meg kell különböztetni az objektív történelemalkotást, amikor az emberek még nem ismerik fel, hogy ők a történelem alkotói, és a tudatos történelemalkotást, amelyben olyan mértékben vesznek részt, amilyen mértékben meghatározott társadalmi feladatokat tudatosan hajtának végre. Ugyancsak a társadalmi fejlődés egészét figyelve, a szerző az egyének, sőt egész társadalmi csoportok tudatának objektív feltételeit a teljes társadalmi környezetben látja, amelyben élnek és cselekszenek, illetve a cselekvő szubjektum akaratától független feltételekben.

Már az I. fejezetben is utal a szerző arra, hogy a szocializmusban növekvő szerepet kap a szubjektív tényező, ami tkp. nem más, mint a néptömegek fokozott aktivitása, tevékenysége az új társadalom építésében, és a tömegek tudatos vezetése a párt, az állam részéről. A termelőerők társadalmi tulajdona lehetővé teszi, hogy a társadalom egységes egészként cselekedjen, mert az emberek törekvései alapvetően megegyeznek, a népet a közös cél egyesíti. Ily módon a szocialista társadalom tudatosan építi és változtatja gazdasági viszonyait, ami azonban nem fosztja meg ezeket objektivitásuktól, épp úgy, „ahogy például a vegyületek keletkezését szabályozó törvényeket sem szünteti meg az, hogy a kémia előre meghatározott tulajdonságokkal bíró anyagokat hoz létre” (66. old.) Ez a tény, tárgyyszerű és elfogulatlan információk kikutatását teszi szükségessé, mert az új társadalom építésének sikeres vezetése csak úgy lehetséges, ha e tár-

sadalom fejlődési törvényszerűségeinek, az objektív helyzetnek tudományos elemzésére támaszkodik.

III. Ebben a fejezetben Glezerman elemzésének csomópontja az érdek problémája. Nem tagadva az eszmei ösztönzők jelentőségét a társadalom fejlődésében, a materialista történelmi felfogás feltárja a történelmi események elsődleges okait, az objektív körülményeket, és az e körülmények által kialakított, az eszmékben tükröződő érdekeket, amelyek tkp. a szocialista társadalom fejlődése működési mechanizmusának hajtóerei.

A szocializmusban a termelési erők társadalmi tulajdona egyesíti az emberek alapvető érdekeit — az emberek társadalmi anyagi érdekelttségét a termelés fejlődésében, s ez egyesíti a társadalom minden tagját. A társadalmi érdek általánossá válik, mert a társadalom egyes tagjainak jóléte a társadalmi termelés általános fejlettségi szintjétől függ. Az emberek alapvető érdekeinek közössége azonban egyáltalán nem zárja ki specifikus érdekeik gazdagságát, sokféleségét. A különféle érdekek összeegyeztetése a termelés, a csere és elosztás, valamint a gazdaságirányítás legcélszerűbb szervezeti formáinak kidolgozását követeli.

IV. A szocialista társadalom struktúráját tanulmányozva a győztes szocialista országok példáján, Glezerman rámutat, hogy az osztályfogalom a szocialista társadalomban módosul a termelési eszközök tulajdonához való viszonyban bekövetkezett változások nyomán, s folyamatban van az osztálykülönbségek megszűnése. Ugyanis, a szocializmusban nincsenek zárt társadalmi csoportok, amelyek saját soraikból örökletesen reprodukálódnak; a szocialista országok tapasztalatai azt mutatják, hogy a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség (a győztes szocialista országok lakosságának népes csoportja) újratermelődéseknek folyamata az egymáshoz való közeledésük talaján megy végbe, s így csökkennek a közöttük levő különbségek. Ez a folyamat természetesen nem zárja ki a munkásosztály vezető szerepének szükségességét, ami nem csak abból a tényből fakad, hogy a munkásosztály a társadalom alapvető termelőereje, hanem abból a tényből, hogy a munkásosztály az egyetlen olyan osztály, amely a kommunista párt vezetésével a szocializmus érdekei és kommunista eszményei köré tudja tömöríteni a dolgozókat.

A továbbiakban a szerző hangsúlyozza, hogy az egyes társadalmi csoportok között még léteznek különbségek, mivel a szocialista társadalom még az osztálytársadalomtól számos vonást örökölt: tovább élnek a régi munkamegosztás maradványai, amelyek a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségekben jutnak kifejezésre; nem szűnt meg teljesen a társadalomnak osztályokra, rétegekre tagozódása; fennmaradtak bizonyos különbségek az ország egyes közzeteinek gazdasági és kulturális fejlettségében; s léteznek még nemzeti különbségek is. Ezekből a különbségekből fakadnak a társadalom egyes csoportjainak, ré-

tegeinek specifikus érdekei, amelyek ha nem is érintik azt, ami a szocialista társadalomban az emberek közötti viszonyban a legfőbb, kétségkívül lényeges szerepet játszanak. Az ilyesfajta ellentmondások megoldása és a különféle érdekek összehangolása a szerző szerint a szocialista társadalom legfontosabb feladata.

Azt az állítást, amely szerint a szocialista társadalom mind nagyobb mérvű egység és társadalmi homogenitás felé halad a következő tényekkel igazolja (szovjet adatok alapján): 1. fokozatosan csökken az alacsony szakképzettségű munkások rétege, 2. a magasán kvalifikált munkások tevékenységében a szellemi igénybevételt jelentő műveletek dominálnak mind több esetben. 3. a munkások között sok a munkás-kutató és alkotó.

E fejezet végén a szerző külön kitér a munkakollektíva szerepére a fejlett szocialista társadalomban.

V. A szerző elemzésének következő állomása a politika és a gazdaság viszonya a szocializmusban. A marxista felfogás általános tételéből kiindulva, miszerint a politika, mint felépítmény, a társadalom gazdasági rendjén, az adott politikát megvalósító osztályok gazdasági helyzetén alapul, megállapítja, hogy ez az általános tétel maradéktalanul alkalmazható a szocialista társadalom fejlődésére is, ennek minden sajátosságai mellett, amelyet természetesen teljes mértékben számításba kell venni.

A szocialista hatalom előtt a párt egész tevékenysége a politikai hatalom meghódításának rendelődött alá. Miután a proletariátus meghódította a hatalmat, az új mozzanat az, hogy a politikai kérdéssel szemben, az első helyre kerülnek a gazdaságnak és a termelés irányításának kérdései. A párt és az állam gazdasági tevékenységének döntő jelentőségét a szerző szerint az határozza meg, hogy a gazdaság a kommunizmusért folytatott harc fő területe, az új társadalmi rendnek a régi fölött aratott győzelme végső soron gazdasági fölényével magyarázható, de ugyanakkor így gyakorolja a szocialista rendszer a legnagyobb hatást a világesemények menetére is. Azonban, Lenint idézve, a szerző kihangsúlyozza, hogy a párt csak akkor helyezheti át tevékenységének súlypontját a gazdaságra, ha a politikai problémákat sikeresen megoldották, és ha már nincsenek politikai veszélyek, hibák. A kérdések komplex és szisztematikus megközelítésének szüksége, megköveteli, hogy a gazdasági feladatok megoldásával párhuzamosan a társadalmi feladatok megoldása is szem előtt legyen, mert a gazdaság fejlesztése a szocialista társadalom szempontjából nem öncél, hanem az ember fejlődésének eszköze és feltétele. Ebből következik a szociális problémák sokasága, amelyek megoldása elsősorban a társadalom gazdasági és kulturális előrehaladásától függ.

A szerző e fejezetét a szocialista állam fejlődési tendenciáinak elemzésével fejezi be. Nem véletlen taglalja ezt a problémát a fejezet végén, ugyanis elemzéséből kitűnik, hogy az államnak és funkcióinak elhalási

folyamata, amely a szocializmusban kezdődik meg, nem más mint a szocializmus és a kommunizmus sikeres építésének következménye, s nem olyan folyamat, amelyet mesterséges intézkedésekkel siettetni lehet.

VI. A történelmi materializmus alapvető kategóriáit és általános tételeit elemezve, mind közelebb jutunk a marxista világszemlélet legalapvetőbb problémájához — az ember problémájához. Az ember társadalmi helyének és szerepének marxista meghatározása, miszerint a történelem az ember önteremtési folyamata, amelyet gyakorlati tevékenységében, a tárgyi világ átalakítása során valósít meg, szorosan összefügg tehát, a kommunista társadalmi viszonyok fejlődésének megvalósulásával; az új típusú ember kialakulása az új társadalmi viszonyok fejlődésének egyik elengedhetetlen feltétele. „A kommunizmus az új ember nélkül épp annyira lehetetlen, mint hatalmas műszaki-anyagi bázis nélkül” írja Glezerman, s ebből kiindulva a szocialista társadalom elemzésének feltételét nemcsak a gazdasági és kulturális érettség elért fokának józan, reális megítélésében látja, hanem úgyszintén a társadalmi tudat érettségi fokának megítélésében is. A kommunista tudatosság kialakításához és a kapitalizmus csökevényeinek leküzdéséhez a szerző szerint a termelés gyors ütemű fejlesztési és a dolgozók anyagi jólétének növelése szükséges, vagy más szóval az életkörülmények átalakítása, de ugyanakkor, megfelelő ideológiai munka is, mert a kommunista nevelés nemcsak támaszkodik a szocialista gazdaság és a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésére, mint objektív alapjára, hanem hat is rá.

VII. Az utolsó fejezetben a szerző összegezve az előző fejezetek mondanivalóját, megkísérli az általános következtetések levonását, vagyis, válaszolni próbál arra a kérdésre, melyek azok a döntő vonások, amelyek indokolttá teszik, hogy a szocializmus fejlődését a társadalmi haladás új típusának tekintsük?

Válaszolva a feltett kérdésre, a szocializmus első és döntő sajátosságát a társadalmi haladás antagonisztikus jellegének megszűnésében látja. „Antagonizmus és az ellentmondás egyáltalán nem ugyanaz. Az első eltűnik, a második megmarad a szocializmusban” — idézi Lenin szavait, s ezt a gondolatot folytatva írja, hogy a szocializmus megszünteti a termelési módon belüli antagonizmust, de azért jelentkeznek mégis ellentmondások a termelési módban. A szocialista termelés viszonyai azonban úgy változnak, hogy a termelési eszközök társadalmi tulajdona megmarad, tovább tökéletesedik. Ebből ered a haladás korlátlanúsága.

A történelmi haladás második specifikus sajátossága a szocializmusban, a társadalmi fejlődés gyors üteme. Ez a sajátosság az elsőből ered, és szorosan összefügg azzal az általános társadalmi törvényszerűséggel, hogy a történelem előrehaladásának mértékében e haladás egyre gyorsul. Ehhez hozzájárul nagy mértékben a termelés és a társadalmi élet egészének terv-

szerű megszervezése, valamint az egész nép energiájának és kezdeményezésének kikutatása, amely kimeríthetetlen erőtartalmat jelent a bonyolult és nehéz történelmi feladatok megoldásához.

A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet természettörténeli folyamat — jellegét az adja meg, hogy ez az átmenet csak a termelőerők fejlettségi szintjének mértékében válik lehetségessé. Ez a fokozatos folyamat nem igényel társadalmi forradalmat — a fokozatosság Glezerman szerint — a következőket jelenti:

1. Nem egyetlen aktus által, a társadalmi élet valamennyi oldalának egyidejű átalakítása útján valósul meg, hanem a kommunizmusnak a szocializmusból való kiérlelődése útján;

2. Nem igényli a szocializmus alapjainak lerombolását, ellenkezőleg, csak ezek továbbfejlesztésének és erősítésének alapján lehetséges;

3. Szükségképpen, viszonylag hosszadalmas folyamat.

Glezerman könyvének terjedelme majdnem 400 oldal. Így e könyvismertető csak a legfontosabb kérdéseket ölelhette fel, melyekkel utalni szeretnék a marxista filozófiai irodalom egy igen friss és időszerű művére. Ez a mű a szocializmus egyes fejlődési periódusainak sajátosságait a történelmi materializmus alapvető kategóriáinak és kérdéseinek elemzésén keresztül kutatja. Ily módon az olvasónak alkalma nyílik megismerkedni a marxizmus klasszikusainak idetartozó jegyzeteivel és gondolataival.

A szerző általános elgondolását — a szocialista társadalmi organizmus, mint egységes egész ábrázolását sikeresen oldotta meg. Azonban, bár az első fejezetben kihangsúlyozza, hogy a kommunizmus alapelveinek és általános vonásainak feltárása magába foglalja minden egyes ország fejlődési sajátosságának elemzését, abba a hibába esik, hogy általános következtetéseit többé-kevésbé egy ország tapasztalatai, adatai alapján fogalmazza meg.